

Filozofkinja Maruša Gundulić*

LUKA BORŠIĆ

Institut za filozofiju, Zagreb
luka@ifzg.hr

UDK 1 Gundulić, M.
1 Gučetić, N.
1(091)(497.584Dubrovnik)"15"
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 26. 11. 2020.
Prihvaćen: 14. 12. 2020.

Sažetak

Intencija je ovoga teksta pokazati da, ako se dva dijaloga, *Dijalog o ljepoti* i *Dijalog o ljubavi* iz 1581. godine, čiji je pisac Nikola Vitkov Gučetić, čitaju upravo onako kako je pisac zamislio, to jest platonski, onda se na te dijaloge može gledati kao na tekstove u kojima su iznesena filozofska razmišljanja autorica-sugovornica, Maruše Gundulić i Cvijete Zuzorić. S pomoću hermeneutičkog principa, koji dopušta da je u povijesti filozofije bilo značajnih filozofkinja i omogućuje nam dublje razumijevanje pisma-poslanice koju je Maruša Gundulić napisala u obranu Cvijete Zuzorić, pa *in extenso* svih žena, 1582. godine, a objavila 1584. godine i, u revidiranoj verziji, 1585. godine kao uvodni tekst u dijalog *Razgovori o Aristotelovoj Meteorologici* Nikole Gučetića, možemo konačno razumjeti širinu duha bračnog para Gučetić-Gundulić koji se odvažio na performativan čin bez premca za ono vrijeme: to da muževljev tekst bude objavljen pod egidom ženinog uvoda. Naposljetku, s pomoću istoga hermeneutičkog principa i pomno čitajući tragove razasute u tekstu *Dijaloga o ljepoti* i *Dijaloga o ljubavi*, zaključujemo kako na Marušu Gundulić smijemo gledati kao na »ženskog Sokrata« u tim dijalozima. Postulirajući razlikovanje između »pisca« i »autora« na tragu standardnog razumijevanja Platonovih ranih, tzv. sokratskih dijaloga, ništa nas ne priječi da misli i argumente, koje je Nikola Gučetić zapisao u tim dijalozima, i koje iznosi dijaloški lik Maruše Gundulić doista razumijemo kao filozofska razmišljanja i argumentaciju Maruše Gundulić, povijesne osobe i filozofkinje, a ne tek fiktivnog lika u dijalozima.

Ključne riječi: Maruša Gundulić, Nikola Vitkov Gučetić, renesansni dijalog, filozofkinja

* Ovaj je članak rezultat istraživanja na projektu »Hrvatske filozofkinje u europskom kontekstu«, koji pod oznakom HRZZ UIP-2017-05-1763 financira Hrvatska zaklada za znanost.

Ovaj se tekst treba shvatiti kao nastavak teksta »Maruša Gundulić u obranu Cvijete Zuzorić: prvijenac hrvatskoga ženskog pisma kao filozofsko djelo« autora Ivica Martinovića.¹ U tom poduljem tekstu Martinović detaljno analizira jedini, doduše u dvije verzije, onaj iz 1584. i 1585. godine, sačuvani tekst ispod kojega je kao autorica potpisana Maruša Gundulić: »poslanicu« svojoj prijateljici Cvijeti Zuzorić naslovljenu »Ne manje lijepoj koliko vrlo i plemenitoj ženi Cvijeti Zuzorić, u Dubrovniku« (»Alla non men bella, che virtuosa, e gentil donna, Fiore Zuzori, in Ragugia«). Prvo, u poglavljima »Ozračje i povijest Marušine posvete Cvijeti« i »Dvije funkcije Marušine poslanice Cvijeti« Martinović kontekstualizira to posvetno pismo.² Martinović dalje slijedi tekst Maruše Gundulić. U poglavljima »Argumentacijski sloj Marušine posvete i njegove prouke«, »Polazište Maruše Gundulić: svaki spol savršen je u svojoj vrsti«, »Četiri filozofska argumenta Maruše Gundulić u prilog nadmoćnosti žene nad muškarcem« i u kasnijem poglavlju »Završna Marušina usporedba žene i muškarca u skladu s Aristotelovim naukom o njihovoj ustroju« Martinović analizira okosnicu filozofske argumentacije teksta Maruše Gundulić.³ U poglavljima »Marušin katalog filozofkinja i književnica spram njegova talijanskoga predloška«, »Marušin odabir znamenitih junakinja iz Plutarha« i, napokon, »Zagonetni uzor Margarite Menčetić« Martinović stavlja pod lupu popis žena koje Maruša Gundulić navodi u prilog svojoj argumentaciji o nadmoći žena nad muškarcima.⁴ Naposljetku, u poglavlju »Marušina strategija pri uspoređivanju žene i muškarca« Martinović rezimira svoje istraživanje i zaključuje:

»Ta dokazivalačka strategija kao cjelina, a unutar nje socijalnofilozofsko polazište, četiri filozofska argumenta u prilog nadmoćnosti žene nad muškarcem i katalog znamenitih antičkih filozofkinja i književnica, pa uputnice na Platona i Aristotela – sve to dokazuje da je Marušina posveta Cvijeti filozofsko djelo, a Maruša Gundulić prva hrvatska filozofkinja s tiskanim djelom.«⁵

To da se Marušu Gundulić smatra prvom hrvatskom filozofkinjom nije novina ovog Martinovićeva teksta. Ivica Martinović već je 2000. godine u svojem tekstu »Žanrovi hrvatske filozofske baštine od 15. do 18. stoljeća« uvrstio Marušu Gundulić među baštinike hrvatske filozofije.⁶ Kako stoga nema potrebe

¹ Ivica Martinović, »Maruša Gundulić u obranu Cvijete Zuzorić: prvijenac hrvatskoga ženskog pisma kao filozofsko djelo«, u: Luka Boršić, Ivana Skuhala Karasman (ur.), *Filozofkinje u Hrvatskoj* (Zagreb: Institut za filozofiju, 2017), pp. 27–114.

² Martinović, »Maruša Gundulić u obranu Cvijete Zuzorić«, pp. 28–52.

³ *Id.*, pp. 52–67, 93–95.

⁴ *Id.*, pp. 67–93, 96–98.

⁵ *Id.*, p. 101.

⁶ Ivica Martinović, »Žanrovi hrvatske filozofske baštine od 15. do 18. stoljeća«, u: Pavo

iznova dokazivati da je Maruša Gundulić bila filozofkinja, u ovom ću se tekstu baviti drugim dvjema temama. Prva će tema biti daljnja obrana legitimnosti, posebice u kontekstu proučavanja filozofkinja i rodne filozofije, da se filozofom/filozofkinjom naziva nekog/neku pod čijim imenom imamo sačuvano samo jedan tekst od četrnaest, odnosno trinaest rijetko tiskanih stranica.⁷ Druga je tema pokušaj da se ekstenzija filozofiranja Maruše Gundulić proširi na dijaloge o ljubavi i ljepoti autora Nikole Vitkova Gučetića, muža Maruše Gundulić.⁸

1. Što znamo o Maruši Gundulić?

Osim ako se ne pronade kakav novi spis, što s obzirom na mar i pedantnost dosadanih istraživača nije vjerojatno, većinu onoga što možemo znati o Maruši Gundulić zapisali su Zdenka Janeković Römer, Nenad Vekarić i Ivica Martinović. Ovdje ću samo ukratko sažeti najvažnije momente iz njihova istraživanja.

Za razliku od njezina muža, Nikole Vitkova Gučetića (Niccolò Vito di Gozze),⁹ o Maruši znamo vrlo malo. Rođena je, prema Vekariću, oko 1557. godine u Dubrovniku u plemićkoj obitelji Gondola (Gundulić). Otac joj je

Barišić (ur.), *Otvorena pitanja povijesti hrvatske filozofije* (Zagreb: Institut za filozofiju, 2000), pp. 69–151, na pp. 105–106 i u bibliografiji na p. 139 pod natuknicom »Gundulić, Maruša«.

⁷ U prvom izdanju, onom iz 1584. godine, posveta Maruše Gundulić Cvijeti Zuzorić proteže se na četrnaest stranica, dočim u cenzuriranoj verziji iz 1585. godine imamo trinaest stranica. Usp. Maria Gondola, »Alla non men bella, che virtuosa, e gentil donna, Fiore Zuzori, in Ragugia.«, u: Nicolò Vito di Gozze, *Discorsi ... sopra le Metheore d'Aristotele, ridotti in dialogo, & divisi in quattro Giornate* (Venetia: Francesco Ziletti, 1584), ff. *2r–*4v, **1r–**4v; Maria Gondola, »Alla non men bella, che virtuosa, e gentil donna, Fiore Zuzori, in Ragugia.«, u: Nicolò Vito di Gozze, *Discorsi ... sopra le Metheore d'Aristotile, ridotti in dialogo, e divisi in quattro Giornate* (Venetia: Francesco Ziletti, 1585), ff. *2r–*4v, **1r–**4r. Obje su inačice dakle opremljene tiskarskom folijacijom.

⁸ Nikola Vitov Gučetić, »Dialogo della bellezza detto Antos, secondo la mente di Platone«/»Dijalog o ljepoti nazvan Cvijet, u Platonovu duhu«, u: Nikola Vitov Gučetić, *Dijalog o ljepoti / Dialogo della bellezza. Dijalog o ljubavi / Dialogo d'amore* (Zagreb: Most – The Bridge, 1995), prijevod s talijanskoga Natka Badurina usporedo s pretiskom talijanskoga izvornika, stručna redakcija Sanja Roić, pogovor Ljerka Schiffler, pp. 6–145; Nikola Vitov Gučetić, »Dialogo d'amore detto Antos, secondo la mente di Platone«/»Dijalog o ljubavi nazvan Cvijet, u Platonovu duhu«, u: Nikola Vitov Gučetić, *Dijalog o ljepoti / Dialogo della bellezza. Dijalog o ljubavi / Dialogo d'amore* (Zagreb: Most – The Bridge, 1995), prijevod s talijanskoga Natka Badurina usporedo s pretiskom talijanskoga izvornika, stručna redakcija Sanja Roić, pogovor Ljerka Schiffler, pp. 148–317.

⁹ Usp. Ivica Martinović, »Ljetopis života i djela Nikole Vitova Gučetića«, *Dubrovački horizonti* 36 (1996), pp. 23–33. Za »Vitkov« umjesto uvrježenijih oblika »Vitov« i »Vidov« usp. Nenad Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika 5: Odabrane biografije (E–Pe)* (Zagreb – Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2014), pp. 325–333.

bio knez Ivan Gundulić, a majka Paula potjecala je iz plemićke obitelji Sorgo (Sorkočević). Maruša je Gundulić 3. prosinca 1575. sklopila bračni ugovor s Nikolom Gučetićem iz kojeg je braka imala jednog sina, Vida.¹⁰

Postoje dva datuma u pismu u obranu časti Cvijete Zuzorić koje je potpisala Maruša Gundulić: u izdanju Gučetićevih *Discorsi sopra le Metheore d'Aristotile* iz 1584. godine navedeni datum pisma-poslanice jest 15. srpnja 1582, dočim u nešto cenzuriranoj verziji u izdanju Gučetićevih *Discorsi* iz iduće 1585. godine navedeni datum jest 27. ožujka 1585. Za pretpostaviti je da je izvorno pismo doista napisano 1582. godine, što se daje naslutiti i iz konteksta pisma, dočim je verzija pisma iz 1585. promijenjena pa je sukladno tomu uredno promijenjen i datum. Kontekst tog pisma-poslanice je sljedeći. Cvijeta Zuzorić, bliska prijateljica Maruše Gundulić, i njezin muž, firentinski konzul u Dubrovniku, Bartolomeo Pescioni, našli su se u financijskim poteškoćama već 1577. godine, sedam godina nakon što su se vjenčali u Anconi i u međuvremenu preselili u Dubrovnik. Premda je Vijeće umoljenih dalo Pescioniju tri mjeseca da namiri mnogobrojne vjerovnike, izgleda da se vraćanje dugova oduljilo na razdoblje dulje od četiri godine, u koje vrijeme bračni par Pescioni-Zuzorić ne samo da su se borio oko financijskog oporavka već je Cvijeta u više navrata pokušala osigurati svoj miraz od eventualne muževljeve financijske propasti. Na nedaće koje su ih zadesile nakalemili su se, sudeći prema pismu Maruše Gundulić, zli jezici onodobnih Dubrovčana: ona spominje glasove »vukova«, »medvjeda« i »tigrova« što je, prema Martinoviću, aluzija na neka tipična dubrovačka imena onoga doba, u čemu su se ti zloguki jezici mogli prepoznati.¹¹ U svakom slučaju, godine 1582. Cvijeta Zuzorić i njezin muž napuštaju Dubrovnik, a iste godine Maruša Gundulić, vjerojatno nakon njihova odlaska, sastavlja prvu verziju svoje poslanice, to jest javnog pisma, zamišljenog kao obranu ljepote, plemenitosti i vrlina Cvijete Zuzorić.

Nažalost, nemamo drugih dokumenata o Maruši Gundulić za koje bi se nedvojbeno moglo tvrditi da su autentični. Naime, Zdenka Janeković Römer

¹⁰ Martinović u prilogu članka »Maruša Gundulić u obranu Cvijete Zuzorić«, na pp. 102–104, objavljuje transkripciju: »Ženidbeni ugovor Nikole Vitkova Gučetića i Maruše Ivanove Gundulić sklopljen 3. prosinca 1575«.

¹¹ Martinović, »Maruša Gundulić u obranu Cvijete Zuzorić«, pp. 50–51:

»Vukovi, Medvjedi i Tigrovi postali su imena! I to u gradu u kojem ime Orsat, a to znači Medo, u 16. stoljeću nose pripadnici rodova Bona (Bunić), Čereva (Crijević), Georgio (Đurdević), Gondola (Gundulić), Pecorario-Goče (Gučetić), Ragnina (Ranjina), Sorgo (Sorkočević) i Zamagno (Zamanja, Đamanjić), dok je ime Vuko bilo udomaćeno, primjerice, u rodu Bobaljević kroz 14. i 15. stoljeće. Godine 1557. izumro je rod Volčo (Vučević), ali jedna *casata* roda Bunić, suvremena bračnom paru Gučetić-Gundulić, nosi pridjevnik Vučić. Neoprezan Marušin izbor muških 'zvijeri' mogao je dakle povrijediti mnoge unutar dubrovačkoga plemstva, uključujući čak i članove rodova Gundulić i Gučetić.«

pokazala je 2006. godine da zapisi o vođenju kućanstva, koji se čuvaju u Dubrovačkom arhivu u seriji XIX., *Privata*, sv. 10 pod Đelčićevim nazivom *Amministrazione Niccolò e Maruscia de Gozze, 1569–1599* nisu autentični, to jest da ne pripadaju obitelji Nikole Gučetića i Maruše Gundulić, nego Andriji Puciću (Andreas de Pozza).¹² No, od tog spisa, koji svakako seže u drugu polovicu šesnaestoga stoljeća, ostalo nam je sačuvano to kako je netko od suvremenika, možda sam Andrija Pucić, hrvatskim imenom zvaio ženu za koju inače imamo samo zapisano latinsku i talijansku inačicu »Maria«: Maruscia, to jest Maruša.¹³

2. Tri feminizma Maruše Gundulić

Već sam spomenuo kako je Maruša Gundulić svojim pismom »Ne manje lijepoj koliko vrlo i plemenitoj ženi Cvijeti Zuzorić« zaslužila svoje mjesto u hrvatskoj kulturnoj povijesti, i to ne samo kao prva hrvatska filozofkinja, već kao rana predstavnica ženskog pisma i jedna od ranih hrvatskih intelektualnih ženskih uzora.

To pismo tiskano je dvaput: prvi put 1584, a drugi put 1585. godine kao početne stranice knjige *Discorsi... sopra le Metheore di Aristotile ridotti in dialogo & divisi in quattro giornate* autora Nikole Gučetića, Marušina muža. Razlika između tih dvaju izdanja jest u tomu da su u drugom izdanju izostavljena ona mjesta koja su onovremeni Dubrovčani mogli shvatiti uvredljivima. Radi li se o cenzuri ili autocenzuri nemoguće je reći.¹⁴

Valja se osvrnuti i na pitanje što to privatno pismo radi otisnuto na početnim listovima Gučetićeve knjige u kojoj se donosi razgovor između njega i Miha Monaldija o Aristotelovoj knjizi *Meteorologije* (ili *Meteorologike*). Naime, ni na kojem mjestu dalje u knjizi, to jest u samom razgovoru između Nikole Gučetića i Mihe Monaldija ne spominje se to pismo. Nadalje valja naglasiti

¹² Zdenka Janeković Römer, »Obiteljska knjiga Andrije Antojeva de Pozza (1569–1603)«, u Sašo Jerše, Peter Štih i Darja Mihelić (ur.), *Vojetov zbornik. Med srednjo Evropo in Sredozemljem* (Ljubljana: Založba ZRC, 2006), pp. 485–497. Ja sam za potrebe ovoga rada konzultirao englesku inačicu ovoga teksta: Zdenka Janeković Römer, »The family record of Andreas de Pozza from 1569–1603«, *Dubrovnik Annals* 13 (2009), pp. 37–54. Odricanje autentičnosti knjige *Amministrazione Niccolò e Maruscia de Gozze, 1569–1599* nalazi se na pp. 41–42.

Moram primijetiti da, premda su mnogi autori krivo pretpostavljali da se taj spis odnosi na kućanstvo Gučetić-Gundulić, nisam naišao da je itko ušao u sadržaj knjige i analizirao o čemu se tu radi osim Zdenke Janeković Römer koja je pokazala da se u cijelom spisu imena Nikole Gučetića i Maruše Gundulić ne spominju osim na naslovnici.

¹³ S toga razloga Martinović, u: Martinović, »Maruša Gundulić u obranu Cvijete Zuzorić«, p. 27, odabire tu inačicu imena koju preuzimam i ja.

¹⁴ Detaljan opis razlike između tih dvaju izdanja može se pronaći u već navedenom Martinovićevu članku »Maruša Gundulić u obranu Cvijete Zuzorić«, pp. 42–47.

da su ti tekstovi sadržajno sasvim disparatni: dok se pismo Maruše Gundulić bavi pohvalom Cvijete Zuzorić i, općenito, ljepotom te intelektualnom vrijednošću i nadmoći žena, Gučetićeva je knjiga posvećena razmatranjima »o moru, vjetrovima, potresima, rijekama, vihoru, munji, tuči, snijegu, rosi, kiši, gromovima, te o dugi i mnogim drugim prividima koji nastaju od Sunčevih zraka«,¹⁵ bez ikakva spominjanja muškaraca i žena. Naposljetku, tekst Maruše Gundulić barem je deset puta kraći od razgovora Miha Monaldija s Nikolom Gučetićem. Stoga ne vidim jasnog razloga da se tekst Maruše Gundulić nazove »predgovorom« Gučetićeve tekstu, osim puko formalno, to jest kao tekst koji prethodi drugom tekstu, no teško može biti govora da tekst Maruše Gundulić i na koji način uvodi ili najavljuje *sadržaj* Gučetićeva teksta.

Samo pismo Maruše Gundulić nudi objašnjenje neuobičajene svrhe stavljanja tog pisma prije teksta razgovora Nikole Gučetića i Miha Monaldija:

»Pošto mi je moj suprug ovih prošlih dana pokazao razgovore o Aristotelovoj *Meteorologiji*, što ih je vodio s najplemenitijim Mihom Monaldijem, koji nikad nije u potpunosti pohvaljen za mudrost uma i za svoje ljubazno ophođenje, [kako] sam ja uvijek imala na umu Vaše gospodstvo [Cvijetu Zuzorić] prema kojemu već dugo vremena gajim najtoplije osjećaje zbog mnogih Vaših vrlina koje krase Vaš najplemenitiji um i najljepše tijelo, a i zbog drugih beskonačnih i rijetkih Vaših kvaliteta, odlučila sam, kako bih pokazala poneki znak ovog svojeg unutarnjeg i stalnog osjećaja, i to ne Vama, jer Vama je taj osjećaj jasan, već svijetu objelodaniti ih u ovim razgovorima, koje mi je pokazao moj muž i koji će se odvažno pojaviti među ljudima popraćeni njegovim časnim imenom <...>.«

I malo kasnije:

»<...> Vama naslovljujem ovaj rad svojega muža kako bi bio siguran štiti protiv onih koji su spremni zbog svoje prirodne zloće gristi i bičevati najljepše i najvrlije stvari, jer ste Vi najvrlija među najljepšima i najljepša među najvrlijima. I moglo bi se dogoditi da će se mnogi začuditi razlogu zašto sam odlučila objaviti ove razgovore pod zaštitom ili obranom ženskog spola. Možda oni vjeruju da smo mi, kao što smo po prirodi nesposobne nositi oružje, također prirodno lišene sposobnosti [stjecanja] znanja i spoznaje stvari, i da smo daleko od moralnog ponašanja.«¹⁶

¹⁵ Navod s f. 3v Gučetićevih *Discorsi sopra le Methore d'Aristotile*, ovdje preuzet prijevod iz: Ivica Martinović, »Kasnorenesansni filozof Nikola Vitov Gučetić«, *Zbornik Dubrovačkog primorja i otoka* 6 (1997), pp. 203–225, na p. 210. Detaljnija analiza Gučetićeva djela nalazi se u ovom Martinovićevu članku na pp. 208–213.

¹⁶ Maria Gondola, »Alla non men bella, che virtuosa, e gentil donna, Fiore Zuzori, in Ragugia.«, u: Nicolò Vito di Gozze, *Discorsi ... sopra le Methore d'Aristotele, ridotti in dialogo, & divisi in quattro Giornate*. (Venetia: Francesco Ziletti, 1585), ff. *2r–*2v; f. *3r:

»Havendomi il mio marito presentato questi giorni passati li presenti discorsi sopra la

Kontekst je dakle taj da je bračni par Gučetić-Gundulić odlučio iskoristiti moment koji će stvoriti objavljivanje dijaloga Nikole Gučetića kako bi stali u obranu svoje prijateljice. To je svakako bio prkosan čin prema sugrađanima koji, kako se čini, nisu se libili napadati Cvijetu Zuzorić, koja se našla u teškoj poziciji nakon muževljevih financijskih turbulencija te je kako-tako pokušavala sačuvati nešto imetka preostalog od miraza za sebe. Dakle, stavivši tu poslanicu kao uvodni tekst u knjigu, bračni par Gučetić-Gundulić odlučio je knjizi nadodati još jednu dimenziju mimo one akademsko-znanstvene: radi se o svojevrsnom intelektualnom *tour de force*. Ne samo da su se odlučili suprotstaviti nekim moćnim dubrovačkim obiteljima, što je politički dovoljno riskantno, već su odabrali i za ono vrijeme nesvakidašnji modalitet: tekst žene koja staje u obranu druge žene, pišući, među inime, o intelektualnoj nadmoći žena nad muškarcima. No pokazalo se da je taj politički čin bio prežustar: to se vidi po tome da je je u drugom, ponovljenom izdanju, onom tiskanom godinu dana kasnije, politička kritika ponešto ublažena tako da su izbačene nedvojbene i izravne kritike Dubrovnikaca kao »mračne« sredine i aludiranja na neke istaknute dubrovačke obitelji. No, sva filozofska argumentacija u prilog ženskog roda ostala je nedirnuta u drugoj verziji.¹⁷

Metheora d' Aristotile, i quali fece con il gentilissimo Michiel Monaldi, non mai a pieno lodato per la saviezza d' animo, e per li suoi gentilissimi costumi, io sempre ho l' animo mio rivolto in V. S. alla quale per molte sue virtù che l' suo nobilissimo animo, & bellissimo corpo adornano [*corr. ex adornato*], e per altre infinite, e rare sue qualità gli sono già piu tempo divenuta affettionatissima, deliberai per mostrarne qualche segno di questa mia interna, e continua affettione, non a lei, essendo ella chiara, ma al mondo, di farle presente di questi discorsi, che a me dal mio marito sono stati presentati, i quali prendono grandissimo ardore di comparire tra gli huomini sotto la scorta dell' honorato suo nome, <...> ma per tornar ove mi lasciai, a lei indirizzo questa fatica del mio marito, acciò ch' ella sia saldo scudo contra quelli, che sono pronti per loro natural malignità morder & lacerare le piu belle & virtuose cose, essendo lei fra le bellissime virtuosissima, & fra le virtuosissime bellissima; & avenga che molti potriano maraviglarsi della cagione, che mi mosse di far uscire questi presenti discorsi sotto la protettione, o difesa del sesso femminile, credendosi eglino forse, che si come noi per natura non siamo habili all' essecitio dell' armi, cosi ancora naturalmente siamo prive delle capacità delle scienze, e cognitione delle cose, & che allontanate siamo da i costumi delle virtù morali, <...>« Izdanje iz 1584. značajno se razlikuje u drugom dijelu ovoga navoda. Prijevod je moj.

Usp. Martinović, »Maruša Gundulić u obranu Cvijete Zuzorić«, p. 57:

»[A] mnogi bi se mogli čuditi razlogu koji me potaknuo da ove *Razgovore* objavim pod zaštitom ili obranom ženskoga spola, budući da oni možda vjeruju: kako mi po naravi nismo sposobne rukovati oružjem, tako smo također prirodno lišene sposobnosti za znanosti i spoznaju stvari te smo udaljene od vladanja po moralnim vrlinama <...>«

¹⁷ Detaljna analiza filozofske argumentacije u pismu Maruše Gundulić nalazi se u već više puta navodenom članku Ivice Martinovića, »Maruša Gundulić u obranu Cvijete Zuzorić«, *passim*.

Usprkos cenzuri ili autocenzuri, ostao nam je dakle važan, vrijedan i rijedak dokument koji svjedoči ne samo o filozofskoj argumentaciji Maruše Gundulić, već i o otvorenosti duha Nikole Gučetića koji je, kako proizlazi iz gore navedenog dijela pisma, odlučio prepustiti svojoj ženi knjigu da je *ona* objavi u zaštitu ženskog roda, poručujući time da »um nema spol«, da se anakrono poslužim stotinu godina mlađim izrazom François Poulaina de la Barrea.

Razdoblje renesanse na glasu je kao jedno od onih razdoblja u povijesti Zapada kad je bilo »u modi« pisati obrane žena i ženskog roda više nego u prethodnim ili nadolazećim stoljećima tako da se čak govori o »renesansnom feminizmu«. ¹⁸ U svojoj knjizi *The Birth of Feminism: Woman as Intellect in Renaissance Italy and England* Sarah Gwyneth Ross piše o tri razine renesansnog feminizma. ¹⁹ Prva je razina »'eksplicitni' feminizam, neprestana kritika mizoginije i muške supremacije«, druga je razina »'slavljenički' feminizam« u kojem su, »naglašavajući svoj poseban status kao učenjakinje, baveći se različitim oblicima samo-pisanja <...> i slaveći druge učene žene, autorice ojačavale novu kategoriju 'žena kao uma'«, dočim je treća razina »participativni feminizam«, to jest »[b]ilo da je autorica stvarno dokazala da se bavi istom autorskom djelatnošću kao i muškarci ili ne, samim je svojim sudjelovanjem u literarnom svijetu pokazala jednakost spolova u stvarima uma.« ²⁰ Da bi pokazala što misli pritom, Sarah Gwyneth Ross uzima nekoliko primjera i detaljno ih analizira. Kao primjer »eksplicitnog feminizma« uzima *Le Livre de la Cité des Dames* iz 1405. godine Christine de Pizan. Kao primjer »participativnog feminizma« Ross uzima *De pari aut impari Evae atque Adae peccato*, dijalog koji je Isotta Nogarola napisala 1451. godine. Kao primjer »slavljeničkog«, a ujedno i »eksplicitnog« feminizma Ross navodi nešto manje poznatu, mlado preminulu Brešanku Lauru Cereta (1469 – 1499) i njezina vješto sročena pisma.

¹⁸ Termin »renesansni feminizam« pripada Constance Jordan i njezinoj utjecajnoj knjizi *Renaissance Feminism: Literary Texts and Political Models* (Ithaca – London: Cornell University Press, 1990).

¹⁹ Sarah Gwyneth Ross, *The Birth of Feminism: Woman as Intellect in Renaissance Italy and England* (Cambridge, Mas. – London: Harvard University Press, 2009), osobito poglavlje naslovljeno »Models of Feminist Argument«, pp. 131–189.

²⁰ Ross, *The Birth of Feminism*, p. 132: »'explicit' feminism: a sustained critique of misogyny and male supremacy <...>. <...> 'celebratory' feminism. In emphasizing their particular status as scholars, undertaking various forms of self-writing <...> and celebrating other learned women, female authors strengthened the new category 'woman as intellect.' <...> 'participatory feminism.' Whether or not the woman writer made a point of the fact that she was doing the same authorial work as men, her participation in the world of letters made a case for the equality of the sexes in matters of the mind.«

Kao primjer kombinacije »slavljeničkog« i »participativnog« feminizma Ross pak navodi Mlečanku Cassandru Fedele (oko 1465 – 1558).

Prihvatimo li ovu trodiobu Sarah Gwyneth Ross, za Marušu Gundulić mogli bismo reći da se iz njezina kratkog spisa naziru sve tri razine renesansnog feminizma koliko već to jedan performativan čin dopušta. Prvo, imamo jasnih naznaka »eksplicitnog« feminizma u oštrim kritikama onih koji smatraju da žene nisu dorasle muškarcima. Nadalje, imamo i razinu »slavljeničkog« feminizma: rabeći nešto što je inicijalno zamišljeno kao privatno pismo, ona slavi ne samo posebnost i umnost Cvijete Zuzorić, već i staje u obranu posebnosti i umnosti svih žena. Naravno, tu se krije i sasvim opravdana samohvala: referencije i aluzije na antičku kao i njoj vremensku bližu literaturu sugerira, naravno, i vlastitu izobraženost i intelektualnu spremu. Naposljetku, sam taj čin, to jest javno »preuzimanje« muževljeva teksta, dodavanje ispred njega svojega, predstavlja čin »participativnog« feminizma *par excellence*, ona se time stavlja na istu ravan kao i autor teksta koji slijedi, ona mu je jednaka. Smisao ovakve objave knjige bračnog para Gučetić-Gundulić jest jasan: kao što su se u *Dijalogu o ljepoti i Dijalogu o ljubavi* razgovarale dvije žene, u ovoj se knjizi razgovaraju dvojica muškaraca i obje te situacije intelektualno su na istoj razini, kako to najavljuje i implicira uvodni tekst.

3. Je li Maruša Gundulić »ženski Sokrat« u dijalozima *O ljubavi i O ljepoti* Nikole Gučetića?

Dijalozi *O ljepoti* i *O ljubavi* Nikole Gučetića, »ponovno« objavljeni 1581. godine, bili su predmeti mnogih analiza u literaturi o Nikoli Gučetiću.²¹ U tim se analizama često pronalaze različiti utjecaji i izvori onoga što je napisano u tim dijalozima, pokazuju se tragovi novoplatonizma, Agostina Nifa, bliskost filozofskih argumenata s mislima suvremenih pjesnika itd. Svim tim prikazima, opisima i analizama tih dvaju dijaloga zajednička je jedna karakteristika: premda su u obama dijalozima sugovornice dvije žene, Maruša Gundulić, autorova supruga, i njezina već spominjana prijateljica Cvijeta Zuzorić, nijedan interpret/kinja i proučavatelj/ica tih dijaloga nije doveo/la u pitanje *autorstvo* dijaloga.

²¹ Termin »ponovno« preuzeo sam s naslovnica obaju dijaloga na kojima stoji »novamente posto in luce«. Nije jasno na što se taj izraz odnosi jer nemamo nikakvo starije izdanje niti rukopis istih dijaloga. Martinović, »Maruša Gundulić u obranu Cvijete Zuzorić« p. 30, o tomu piše: »Do danas je ostalo otvorenim pitanje kad su ti platonički dijalozi prvi put objavljeni, ali se s velikom vjerojatnošću može pretpostaviti da se to dogodilo prigodom vjenčanja vlastelinskoga para.«

Nedvojbeno da je Nikola Gučetić, kao što je navedeno na naslovnici obaju dijaloga, *pisac* tih dijaloga: doista nema razloga sumnjati u to da ih je on zapisao i dao objaviti. O tomu također svjedoče riječi u uvodnoj posveti Cvijetinoj sestri Niki:

»Budući da je oduvijek običaj da onaj koji želi kakvo svoje djelo odaslati na svjetlo dana, ne bi li svijetu pokazao cvjetove i plodove svoga uma, najčešće to djelo posvećuje osobi prema kojoj gaji najviše ljubavi ili zbog kojeg drugog dostojna razloga, ja odlučih odaslati ove Dijaloge o ljepoti i ljubavi mnogima, da se upoznaju s njima, te ih podarih i posvetih Vašem gospodstvu koje me s mnogih razloga na to navede.«²²

Nema razloga misliti, dakle, da Gučetić nije pisac ovih dijaloga. No je li on ujedno i autor? Možemo preliminarno prihvatiti jednostavnu podjelu: pisac je osoba koja piše ili je zapisala neki tekst, dok je autor osoba od koje potiču ideje i/ili sadržaj napisanog teksta koja je »vlasnikom« ili začetnikom ideja koje su u tekstu reproducirane. U filozofskoj je literaturi uobičajeno da su autor i pisac ista osoba: filozofi obično zapisuju svoje misli ili, ako posuđuju tuđe misli, onda je dobra praksa da se to na odgovarajući način naznači.

Kod dijaloga, pa čak i filozofskih, stvar autorstva često je mnogo kompliciranija. Kao primjer možemo uzeti Platonove »rane«, sokratske, dijaloge. Poznato je da je Sokrat odbijao služiti se pisanom riječju. Izuzmemo li limitirana svjedočanstva drugih autora, poglavito Ksenofonta i Aristofana, glavni izvor onoga što znamo o Sokratu jesu upravo ti Platonovi dijalozi. U njima se pisac, Platon, ne pojavljuje: on zapisuje Sokratove misli, pismeno prikazuje stvarne ili fiktivne dijaloge u kojima je Sokrat protagonist, i za koje postoji konsenzus povjesničara antičke filozofije da *in nuce* prikazuju povijesnog Sokrata. Vrlo vjerojatno ti dijalozi prikazuju stiliziranog i možda uljepšanog, no u srži autentičnog Sokrata, kojega se filozofija može rekonstruirati pretežno na temelju upravih tih, od Platona zapisanih, dijaloga.

S *Dijalogom o ljepoti* i *Dijalogom o ljubavi*, na čijim je naslovnicama kao pisac naveden Nikola Gučetić, imamo sličnu situaciju. Što naime priječi misliti da ono što je Gučetić u tim dijalozima zapisao nije utemeljeno na stvarnim razgovorima koje su vodile Maruša Gundulić i Cvijeta Zuzorić? Što priječi misliti da Gučetić nije piscem ovih dijaloga na sličan način kao što je Platon pisac »ranih«, sokratskih dijaloga? Što priječi misliti da autorice misli i argumenata,

²² Usp. Nikola Vitov Gučetić, »Dijalog o ljepoti nazvan Cvijet u Platonovu duhu«, u: Nikola Vitov Gučetić, *Dijalog o ljepoti / Dialogo della bellezza. Dijalog o ljubavi / Dialogo d'amore* (Zagreb: Most – The Bridge, 1995), prijevod s talijanskoga Natka Badurina usporedo s pretiskom talijanskoga izvornika, stručna redakcija Sanja Roić, pogovor Ljerka Schiffler, pp. 6–145, na p. 11.

iznesenih u tim dijalozima objelodanjenim Gučetićevim perom, nisu upravo Maruša Gundulić i Cvijeta Zuzorić?

Da ovo nije tek puki proizvoljni nabačaj, svjedoči nam sam tekst. Naime, u njemu pronalazimo mjesto u kojemu se Nikola Gučetić *explicito* poziva na to da su se takvi ili slični razgovori doista i odvili. Primjerice, u istoj posveti Niki Zuzorić, Gučetić, precizno locirajući mjesto razgovora, piše:

»Ponajprije, jer ste dostojna sestra takvu cvijetu, kojem ste pridruženi u plemenitosti krvi kao i u ljepoti tijela i razboritosti duha; a jer je ona zajedno s Vašim gospodstvom hranjena i rasla, nitko je ne može bolje poznavati od Vas. *Stoga mislim da će ona radije no druge gospoje čitati razgovore što ih je nekoć s mojom dragom suprugom u ljetnikovcu vodila.*«²³

Osim toga, u tekstu se pronalaze poneki pitoreskni detalji koji pojačavaju dojam autentičnosti dijaloškog doživljaja. Primjerice, *Dijalog o ljepoti* završava sljedećim riječima:

»Sad, ako Vas je volja, pođimo doma, jer sunce već zalazi, i zrikavci počinju svoj noćni poj.«²⁴

A *Dijalog o ljubavi*, koji se zbiva iduće jutro, započinje sljedećim Cvijetinim riječima:

»Da sam znala da se ustadoste tako rano, preslatka moja Gundulice, i ja bih se ustala da uz Vas budem i s Vama uživam u rosnoj i mladoj zori; jer jedinu nam svježinu u ovo tako vruće doba širi slatko i blago svitanje; no kad htjedoste sami uživati svo [sic!] dobro, ostade mi samo zavidjeti Vam na tome.«²⁵

Možemo, a u nedostatku ikakvog protudokaza i smijemo pretpostaviti da su jedne večeri i iduće rano jutro, u Gučetićevu ljetnikovcu u Trstenom, Maruša Gundulić i Cvijeta Zuzorić doista razgovarale o ljepoti i ljubavi te da su ti razgovori bili filozofski u svojoj naravi. Naravno, ne možemo znati što je koja *točno* rekla, ali smijemo pretpostaviti da *Dijalog o ljepoti* i *Dijalog o ljubavi* prenose duh i srž onoga što je rečeno. Oba su dijaloga objavljena 1581. godine, u vrijeme kad su svi suvremeni likovi u dijalogu živi i u međusobnom odnosu: Nika Zuzorić, kojoj su dijalozi posvećeni, sestra je Cvijete Zuzorić,²⁶ Cvijeta

²³ Gučetić, *Dijalog o ljepoti*, p. 11. Moj kurziv.

²⁴ *Id.*, p. 145.

²⁵ Nikola Vitov Gučetić, »Dijalog o ljubavi nazvan Cvijet u Platonovu duhu«, u: Nikola Vitov Gučetić, *Dijalog o ljepoti / Dialogo della bellezza. Dijalog o ljubavi / Dialogo d'amore* (Zagreb: Most – The Bridge, 1995), prijevod s talijanskoga Natka Badurina usporedo s pretiskom talijanskoga izvornika, stručna redakcija Sanja Roić, pogovor Ljerka Schiffler, pp. 148–317, na p. 159.

²⁶ Osim podatka da je bila sestra Cvijete Zuzorić i da je 1. travnja 1581. godine boravila u

Zuzorić još je Dubrovniku, uostalom kao i Gučetićeve žena Maruša. Kako se Gučetić u posveti Niki Zuzorić poziva ne samo na razgovore za koje piše da su se dogodili, već i uvjerenom tvrdi da će Cvijeti biti drago čitajući prisjećati se tih razgovora koja je jednom vodila, teško je zamisliti da su sve to neke literarne invencije bez oslonca u realnosti. Uostalom, »priznanje« o »pravom« autorstvu koje stavlja, obraćajući se Niki Zuzorić, u zagrade pred kraj posvetnog uvoda zvuči više iskreno nego kurtoazno:

»Zbog toga će mi Vaše gospodstvo učiniti osobitu milost prihvatiti li ovaj moj trud (štoviše, *ne moj*, već Vašeg ljubaznoga Cvijeta) <...>.«²⁷

Gučetić je bio svjestan da pisanjem ovih dijaloga radi nešto neuobičajeno: piše dijalog u kojemu su sugovornice dvije žene, i to samo dvije žene. U vrijeme kad su ti dijalozi napisani, imati samo žene kao literarne sugovornice nije bilo uobičajeno. Prvo, kao što je istražila Virginia Cox, dijalog u kojem žene sudjeluju kao više-manje ravnopravne sugovornice talijanski je renesansni izum i nije imao širu recepciju po Europi onoga vremena.²⁸ Tek od početka 16. stoljeća, preciznije, od *Gli Acolani* Pietra Bemba žene »progovaraju« u dijalogima (dotad su šutjele), a tek od tridesetih godina šesnaestog stoljeća počinju se objavljivati »miješani« dijalozi koji su smješteni izvan dvorova i u kojima sudjeluju žene ne-dvorjanke.²⁹ Od sredine šesnaestog stoljeća počela je nešto veća produkcija dijaloga sa ženskim likovima, počesto na teme koje su se smatrale »ženskima«. Pritom je svakako prednjačila tema ljepote i ljubavi: od 48 svjetovnih dijaloga objavljenih u razdoblju između 1437. i 1628. u kojima su barem neke sugovornice žene, njih je 19 na temu ljubavi i ljepote.³⁰

Virginia Cox dijeli renesansne dijaloge u kojima se pojavljuju žene u tri skupine: kvazi-dokumentarni dijalozi, dijalozi *à clef* i fiktivni dijalozi.³¹ Nama je osobito zanimljiva prva skupina, kvazi-dokumentarni dijalozi, među koje je Cox svrstala i Gučetićeve dijaloge.³² U toj skupini ima, prema Coxinu bro-

Anconi, što se vidi iz Gučetićeve posvetnog pisma u *Dijalogu o ljubavi*, ne znamo ništa drugo o Niki Zuzorić.

²⁷ Gučetić, »Dijalog o ljepoti«, p. 15. Moj kurziv.

²⁸ Virginia Cox, »The Female Voice in Italian Renaissance Dialogue«, *MLN* 128/1 (2013), pp. 53–78.

²⁹ Cox, »The Female Voice in Italian Renaissance Dialogue«, p. 58 navodi kao prvi takav dijalog slabo poznate *Forciana e quaestiones* Ortensija Landa iz 1535. godine.

³⁰ *Id.*, p. 65.

³¹ Virginia Cox, »Note: Italian Dialogues Incorporating Female Speakers«, *MLN* 128/1 (2013), pp. 79–83.

³² Martinović već 1997. godine upućuje na svojevrсни presedan tih dijaloga. Usp. Martinović, »Kasnorenesansni filozof Nikola Vitov Gučetić«, p. 207:

»Gučetićeve 'razgovori nazvani Cvijet' ili, prijemčivije suvremenu čitatelju, 'razgovori

janju, trideset i dvoje autora ili autorica i u njihovim dijalozima ženske uloge su pretežno strukturalne i značajno neuglednije od muških, što ona objašnjava time da su realistični opisi razgovora između povijesnih ili suvremenih ženskih likova prema konvenciji nužno trebali biti nalični realističnoj situaciji onoga vremena, što je značilo da su žene, koje su *de facto* bile slabije obrazovane od muškaraca, trebale imati i odgovarajuće manje uloge.³³ Tek je nekolicina dijaloga bila takva da je ženama dala važne uloge, ali većinom su to bili dijalozi na ne baš ozbiljne teme. Među ozbiljnijim dijalozima Cox pronalazi samo sljedeća tri dijaloga u kojima žene imaju ravnopravnu ulogu s muškarcima: Petrićevu *L'amorosa filosofia*, Landuccijev bezimena dijalog nazvan »Atalanta Donati« i Fileticove *Iocundissimae disputationes*. Nijedan od tih dijaloga nije objavljen sve do dvadesetog stoljeća i postoji samo u jednom rukopisu, a to znači da Gučetić gotovo sigurno nije mogao znati za njih.

Ostavlajući po strani pitanje kako to da se Cox nije detaljnije posvetila analizi Gučetićevih dijaloga čijih je postojanja svakako svjesna,³⁴ možemo lako zaključiti da su Gučetićevi dijalozi bili svojom strukturom vrlo revolucionarni za svoje vrijeme: razgovor između dviju žena, i to samo između njih dviju, o filozofskim temama na najvišoj filozofskoj razini je nešto za što je teško ili nemoguće naći presedan! Gučetić je svakako svjestan toga i stoga smatra i nužnim opravdati svoj pothvat:

»A učini li se kome čudnim što u tako sačinjene platoničke dijaloge uvodim dvije žene, taj će mi oprostiti uzme li u obzir razlog koji me na to naveo: otkrit će da sam to učinio dijelom zbog svoje žarke želje da proslavim te žene što više mogu, jer ih volim i štujem više no ikog drugog na svijetu. Osim toga, kad o ljepoti i ljubavi (daru kojim je priroda doista više žene no muškarce podarila) odlučih raspravljati, učini mi se, ako je priroda tim darovima prema njima ljubaznija i darežljivija bila, tada one o njima mogu doličnije raspravljati, jer svi ti prigoci imaju izvor u temelju naše duše; i zato me silno čude oni što smatraju da je ženski spol toliko nevrijedan i bijedan da nije dostojan ući u raspravu o vrlinama koje čine savršenima naše duše, jer želimo li vjerovati Aristotelovu i Platonovu autoritetu, kao i prirodnu razumu, shvatit ćemo kako žene mogu bolje od muškaraca usvojiti svaku znanost, jer nam sve naše spoznaje dolaze putem

posvećeni Cvijeti' (*Dialogo ... detto Antos*) s isključivo ženskom podjelom uloga oblikuju novu, hrvatsku podvrstu unutar platoničkoga dijaloga kao književne vrste.«

³³ Cox, »The Female Voice in Italian Renaissance Dialogue«, pp. 69–70.

³⁴ Razlog je možda tako bizaran da ga je teško ozbiljno uzeti u obzir. Usp. što je Virginia Cox 2000. godine zapisala: »It should be noted that, although the author presents his work as a documentary dialogue the speakers' somewhat bizarre names <...> raise suspicions about their existence. I have not been able to identify either of them.« [Sic!] Virginia Cox, »Seen but not Heard: the Role of Women Speakers in Cinquecento Literary Dialogue«, u: Letizia Panizza (ed.), *Women in Italian Renaissance Culture and Society* (Oxford: Legenda, 2000), pp. 385–400, na p. 398.

osjeta, a kako su žene bliže temperaturi, što tvrde i najstručniji liječnici, i osjet im je istančaniji, iz toga slijedi da je i njihov um savršeniji od našeg, što pokazuje da su od muškaraca bolje u učenju i pjesništvu umnih vrlina.«³⁵

Koju ulogu Maruša Gundulić ima u tim dijalozima? Da bismo odgovorili na to pitanje, počnimo od samog dodatka naslovu. Oba su dijaloga napisana, kako piše Gučetić, u *Platonovu duhu* (»secondo la mente di Platone«), a i kasnije, u posveti, naziva ih *platonski dijalozi* (»Dialogi [sic!] Platonicici«). Svakome tko je pročitao te dijaloge to je začudna karakterizacija, jer sama struktura dijaloga nema mnogo toga zajedničkoga s onim što mi danas doživljavamo tipičnim karakteristikama Platonovih dijaloga. U Gučetićevim dijalozima nema ni traga ironiji: Maruša Gundulić i Cvijeta Zuzorić neprestano se obasipaju iskrenim komplimentima. Nema aporije: jedna sugovornica, Maruša Gundulić, postavlja pitanja i navodi razgovor, dočim druga, Cvijeta Zuzorić, autoritativno odgovara bez ikakva upadanja u samoproturječje. Osim u rijetkim trenucima nedostaje platonске dramatičnosti koja pripomaže tomu da upućujući na tenzije među sugovornicima čitatelja majeutički i mimetički uvede u dijalektičku potragu za istinom.

Ono što se događa u razgovoru između Maruše Gundulić i Cvijete Zuzorić mnogo više odgovara ciceronovskom dijalogu. Ciceronovski dijalog je spekulativno proučavanje neke teme, koje se tipično događa u svečanom i bukoličkom okruženju pa je upravo takav dijaloški stil bio bliži renesansnom senzibilitetu tako da je većina renesansnih dijaloga napisana u ciceronovskom stilu. Za razliku od platonskog dijaloga, u kojemu Sokratov sugovornik, a i sam Sokrat, rijetko ili nikad ne posjeduje znanje za kojim se traga, u ciceronovskom dijalogu govornik prezentira svoje ogromno znanje i podučava svoje sugovornike. Ciceronovski dijalozi podsjećaju na njegove govore: oni služe tomu da slušatelja ili čitatelja, snagom metodičkog i sustavnog izlaganja, uvjere da je nešto upravo onako kako govornik, prividno svezajući, tvrdi da jest. Naposljetku, Ciceron se pobrinuo da i sam bude prisutan iza maska svojih sugovornika, to jest da pojedini njegovi sugovornici prezentiraju stavove i mišljenja koja je zastupao sâm Ciceron, za razliku od Platona koji nam se neprestano skriva i bježi u svojim dijalozima. Ta spisateljska autoreferencijalnost prisutna je i u Gučetićevoj *Dijalogu o ljepoti* u trenutku kad Maruša Gundulić iznese fundamentalnu pretpostavku iz koje se razvija cijeli razgovor:

»<...> mnogokrat čuh *od svoga muža* kako je ljepota našeg tijela slika ljepote duše, koja izvana upravlja tim tijelom <...>.«³⁶

³⁵ Gučetić, »Dijalog o ljepoti«, pp. 11–12.

³⁶ Gučetić, »Dijalog o ljepoti«, p. 23. Kurzivi su moji, a prijevod, koji je inače dobio značajne kritike, ovdje sam popravio.

Što onda u naslovu znači »u platonskom duhu« pretpostavimo li da je Gučetić imao slično razumijevanje toga što je platonski dijalog kao što imamo i mi? Jedno i prvo objašnjenje je svakako to da je sadržaj »platonski«: nauci koje zastupaju sugovornice i filozofi što ih one navode pripadaju široko shvaćenoj platonskoj tradiciji, koja se proteže od mitskog Hermesa Trismegista pa do Gučetićevih dana: čak i kad se navodi Aristotela, to se čini pod vidom konkordizma.³⁷ No, taj dodatak naslovu mogao bi se shvatiti i suptilnije: možda je to ključ kako shvatiti sâm naslov. Naime, kao što su Platonovi dijalozi nazvani prema deuterogonistu, to jest, s iznimkom *Obrane Sokratove*, nijedan dijalog ne nosi Sokratovo ime u naslovu, tako možda i sami naslovi Gučetićevih dijaloga podrazumijevaju sličnu podjelu uloga. Naslovi dijaloga su *Dijalog o ljepoti/ljubavi nazvan Cvijet*: »Cvijet« u talijanskom izvorniku glasi »Antos« što je renesansna talijanska transkripcija starogrčke riječi ἄνθος, »cvijet«, s očitom referencom na Cvijetu Zuzorić. Dakle, ako je dijalog platonski i ako je kao svaki Platonov dijalog nazvan prema deuterogonistu, onda je taj deuterogonist, odnosno deuterogonistica Cvijeta Zuzorić, što Maruši Gundulić ostavlja ulogu protagonista, odnosno protagonistice, to jest ulogu Sokrata, shvatimo li naslov dijaloga *platonski*.

Osim te moguće aluzije u naslovu, imamo li kakvih drugih razloga gledati na Marušinu ulogu u tekstu kao na sokratovsku ulogu? Donekle imamo. Naime, već letimičan pogled na te dijaloge pokazuje neravnomjeran raspored izgovorenog: Cvijeta Zuzorić ima više teksta nego Maruša Gundulić. Taj neraspored izgovorenog ukazuje na njihov međusoban dijaloški odnos: Maruša postavlja pitanja, Cvijeta odgovara. No, taj raspored uloga ne implicira ujedno i intelektualno dominacijski odnos: pažljivom čitatelju neće promaći to da Maruša, iako manje govori, svojim pitanjima zapravo usmjeruje i vodi razgovor, a rijetkim tvrdnjama iznosi postavke koje Cvijeta potom obrazlaže ili dokazuje. Evo nekoliko primjera iz *Dijaloga o ljepoti*:

Maruša govori:

»Molim Vas stoga da mi zborite o toj ljepoti, jer kad ste tako lijepi, mislim da nitko doli Vi ne može to bolje učiniti. <...> Pa dakle, što je ta ljepota, koju svaka plemenita duša toliko želi.«³⁸

³⁷ Jedini ne-platonovski filozof kojeg sam pronašao u Gučetićevu tekstu jest Agostino Sessa, no njegova pozicija da je ljepota tjelesna podvrgnuta je oštroj kritici. Usp. Gučetić, *Dijalog o ljepoti*, p. 71:

»Ne mogu reći da Agostino Sessa nije bio u ovo moderno doba veliki peripatetički filozof, no u Platonovoj doktrini on ne samo da ne može nadmašiti, nego ne može biti ravan Marsiliu Ficinu koji se dostojno nakon Plotina može zvati prvim u obitelji platoničara.«

³⁸ Gučetić, »Dijalog o ljepoti«, p. 23.

»Sada bih, ako Vam se tako sviđa, da mi zborite o onima koji su vjerovali da se ljepota rađa iz čuvstva ili iz ljudskog zakona.«³⁹

»Htjela bih da mi objasnite, lijepa moja i ljubazna Cvijeto, utiskuje li se ta ljepota, što je odsjaj vrhovnog oblika i te ideje o kojoj govorite, prije u našu dušu ili u tijelo: i u to tijelo kao u neki oblik koji razobličuje.«⁴⁰

»Ne čini mi se da tako slijedi; budući da je Bog uzrok naših duša, uzrok je i njihove ljepote, jer On je sama ljepota i sveopći uzrok svih stvari; a kad bi duša bila uzrok ljepote tijela, bila bi uzrok tog tijela. Drago bi mi bilo čuti kako to može biti.«⁴¹

A pred kraj dijaloga Cvijeta veli:

»No ostavimo po strani Vaše učene sumnje, koje sam vjerujem zadovoljila koliko mi je to bilo moguće, a ako sam u čemu bila nedostatna, pripišite to mojoj slaboj pameti koja se ipak uvijek poziva na ono bolje <...>.«⁴²

Ne podsjećaju li ove »učene sumnje« (»dotti dubbii«) na Sokratovo »učeno neznanje«? Ne sličli li Marušino vođenje i usmjeravanje dijaloga na ono što Sokrat čini sa svojim sugovornicima? Svakako. Pa čak premda je cilj ovih dijaloga nedvojbeno drukčiji od sokratovskih dijaloga, u kojima Sokrat, uplićući svoje sugovornike do samoproturječja, dovodi dijalog do *aporije*, zbunjenosti, momenta prosvijetljenog neznanja dočim tih momenata u Gučetićevim dijalozima nema, to ipak ne isključuje sličnu podjelu uloga. Maruša Gundulić fungira kao sokratovska protagonistica, Cvijeta Zuzorić kao deuterogonistica, s tom razlikom da se sokratovski deuterogonist ne uspijeva izvući iz aporije u koju je zapao, dočim Cvijeta Zuzorić nudi uvjeren, argumentiran i naizgled konačan odgovor na postavljena pitanja.

Jesu li ovi znakovi dovoljni da sa sigurnošću zaključimo da su autorice ovih dvaju dijaloga Maruša Gundulić i Cvijeta Zuzorić više nego njihov nedvojbeni pisac, Nikola Gučetić, na način kako se svojevrsno autorstvo Platonovih ranih, tzv. »sokratskih« dijaloga pripisuje Sokratu? Strogo pozitivistički možda ne, ako ni zbog kojeg drugog razloga, onda stoga što nam nedostaje dovoljno tekstualne građe da se ta misao razvije. No, isto tako ne vidim, opet strogo pozitivistički, jakih razloga da se ova hipoteza odbaci, pogotovo stoga što postoji dosta sadržajnih preklapanja između filozofskih argumenata izloženih u pismu »Ne manje lijepoj koliko vrlo i plemenitoj ženi Cvijeti Zuzorić« i

³⁹ Gučetić, »Dijalog o ljepoti«, p. 25.

⁴⁰ Gučetić, »Dijalog o ljepoti«, p. 33.

⁴¹ Gučetić, »Dijalog o ljepoti«, p. 35.

⁴² Gučetić, »Dijalog o ljepoti«, p. 137.

nekih argumenata u *Dijalogu o ljepoti* i *Dijalogu o ljubavi*, o čemu može biti govora neki drugi put.⁴³

Ova nas razmišljanja dovode do još jednog meta-pitanja: koliko je postavljanje takvih kriterija po kojima se u najboljem slučaju žene spominju samo na marginama filozofskog kanona plod predrasuda koje je isto tako legitimno dovesti u pitanje? Kao odgovor na ovo zadnje pitanje predložiti ću neka razmišljanja o odnosu feminizma i povijesti filozofije u idućem poglavlju.

4. Dodatak: neka zaključna razmatranja o filozofkinjama u povijesti – tko je filozof(kinja)?

Nesumnjivo je da su feministički pristupi filozofiji, kao i razni oblici feminističkih filozofija ili feminizama, danas sve značajniji fenomen koji »mainstream« filozofija ne može niti smije zanemariti.⁴⁴ O procvatu feminističke filozofije svjedoči mnogo toga. Imamo već obilnu i generacijski slojevitu literaturu koja uključuje nove teme, kao i različite oblike kritičke analize drugih filozofskih diskursa i filozofskih tradicija iz perspektive novih pojmova koji su nastali unutar feminističkog pristupa filozofiji. Feministička filozofija postala je područje bavljenja i specijalizacije na profesionalnim popisima filozofskih poslova i kompetencija. Postoji već mnoštvo organizacija, društava, profesionalnih organizacija posvećenih feminističkoj filozofiji, nude se predmeti iz različitih oblasti feminističke filozofije na brojnim sveučilištima.

Važna grana filozofije, povijest filozofije, također je bila predmet istraživanja onih koji su zainteresirani za ulogu žene u filozofiji. Istraživanja klasičnog filozofskog kanona otišla su u tri glavna smjera.⁴⁵

⁴³ Kao stanoviti kuriozum mogu navesti da je Erna Banić-Pajnić u svojem članku »Žena u renesansnoj filozofiji« (*Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 59–60 (2004), pp. 69–89, na p. 70 u bilješci 3) išla u potpuno suprotnom smjeru od mene: Banić-Pajnić je, pretpostavljajući »tvrdo« autorstvo Gučetićevo u *Dijalozima*, dovela u pitanje autorstvo Maruše Gundulić u pismu Cvijeti Zuzorić, kao argument izvlačeći upravo sličnost u argumentima: »Nije jasno piše li posvetu uistinu Mara Gundulić ili je njen autor Nikola V. Gučetić koji je potpisuje pod posvetu. <...> Treba, naime, istaknuti da se mnogi argumenti što ih Mara Gundulić iznosi u svojoj posveti u dijalogu *Sopra la Meteore...* podudaraju s argumentima u prilog teze o superiornosti žena što ih sam Gučetić iznosi u posveti ispred *Dijaloga o ljepoti* iz 1581. <...>.«

⁴⁴ Termin »feminizam« te pripadne pridjevske i priloške izvedenice rabim u najširem značenju, pokrivajući postojanje konkretnih žena koje se bave raznim filozofskim aktivnostima, povijesno-filozofske studije o filozofkinjama, rodno osviještene pristupe nekim tradicionalnim filozofskim temama kao i uvođenje posebnih, novih pojmova u filozofiju koje donosi nova grana filozofije nazvana »feminizam«. Feminizam ne označuje isključivo jedan ideološki, povijesno-kritički smjer.

⁴⁵ Ova trodioba feminističkog pristupa filozofiji može se pronaći kod više autora pa se može

Prvi je smjer usredotočen na analizu postojećeg filozofskog kanona iz perspektive feminističkih pojmova, to jest analiza toga kako pojmovna osviještenost o ulozi spola i roda baca svjetlo na postojeće kanonske filozofe. U negativnom obliku ovaj smjer jest kritika filozofskog kanona kojim dominiraju muškarci, s posebnim naglaskom na ukazivanje na pogrdne karakteristike žena tijekom povijesti filozofije što uostalom i svjedoči da rodna i spolna pitanja nisu izvanfilozofska, kao što kritičari feminizma ponekad vole reći. Najradikalniji oblik ovog pristupa tvrdi da je filozofija u cjelini pošla krivo i upravo je ovakav kanon ispunjen samo muškim likovima dokaz pogrešnosti cijele filozofije.

Drugi smjer feminističkih istraživanja povijesti filozofije pokušava razbiti mit o filozofiji kao ljudskom pothvatu u kojem nema žena pa čak i važnih žena. To je revizionistički smjer kojemu je cilj uključivanje filozofkinja u kanon velikih filozofa i time popunjavanje praznina u povijesti ideja kakva se danas podučava.

Treći smjer je preispitivanje kanona u potrazi za anticipatorima i anticipacijama, koliko muškaraca toliko i žena, sadašnjih feminističkih teorija: povjesničari filozofije ovog smjera istražuju one povijesne filozofe i filozofkinje te njihove teorije koji su najbliži današnjim trendovima u feminizmu.

Za ovaj je rad osobito značajan drugi smjer, to jest pronalazak filozofkinja. To je prilično osebujan proces »<...> jer ne postoji usporediva aktivnost a da su je poduzimali drugi suvremeni filozofski pokreti, kojima je stvaranje kanona u velikoj mjeri bio proces odabira s već utvrđenog popisa muških filozofa«.⁴⁶ Budući da takva revizija povijesti filozofije zahtijeva mnogo vremena i suptilne analize, ona je još uvijek u povojima. Kao međaš među glavnim radovima na ovom polju imamo monumentalni pothvat u četiri sveska, *A History of Women Philosophers*, koju je uredila Mary Ellen Waithe.⁴⁷ U ovom enciklopedijskom radu dokumentirano je 105 žena filozofa od klasične antike do dvadesetog stoljeća. Nakon tog enciklopedijskog četverosveščanog djela napisane su brojne monografije o filozofkinjama.

Dokumentiranje, analiziranje i prevođenje djela filozofkinja ne treba shvatiti kao puko doksografski proces koji samo bilježi da je tu i tamo bilo nekih više

reći da je postala standardnom. Usp. Charlotte Witt, »Feminist Interpretations of the Philosophical Canon«, *Signs* 31.2 (2006), pp. 537–552.

⁴⁶ Charlotte Witt i Lisa Shapiro. »Feminist History of Philosophy«, u: Edward N. Zalta (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2015, <https://plato.stanford.edu/entries/feminism-femhist/>, dohvaćeno 15. listopada 2020. godine:

»<...> because there is no comparable activity undertaken by other contemporary philosophical movements, for whom canon creation has been largely a process of selection from an already established list of male philosophers.«

⁴⁷ Mary Ellen Waithe (ed.), *A History of Women Philosophers*, Vol. 1–4 (Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1987–1995).

ili manje slučajnih žena koje su se, eto, slučile da se bave velikim i fundamentalnim pitanjima.⁴⁸ To (raz)otkrivanje filozofkinja nam omogućuje da steknemo uvid ne samo u to kakvog su traga one ostavile u povijesti ideja, već i to čime su se one kao filozofkinje i intelektualke bavile u svoje doba i kakva je bila njihova interakcija s ostatkom društva.⁴⁹ To je proces filozofske arheologije: iskopavanje i »čišćenje« stare građe dovodi zaboravljene i izgubljene tekstove na svjetlo dana što nam u konačnici omogućuje da svoju intelektualnu prošlost sagledamo iz nove, šire i bolje perspektive.

Renesansa je bio jedan od rjedih trenutaka u povijesti kad svjedočimo intenzivnijem angažmanu žena u filozofskim bavljenjima. Jedan od momenata koji su potakli žene na intelektualno djelovanje jest novina koju donosi humanizam, posebice naglasak stavljen na ljudsko dostojanstvo, što umanjuje stroge razlike između muškaraca i žena, tipične za srednji vijek. No, kao što je već više puta pokazano, ta je jednakost često tanašna i ograničena na vrlo mali broj pripadnica višeg sloja, a i tada se strogo pazilo da žene ne prijeđu »granice koje im je priroda postavila«. Iz te perspektive promatrati Marušu Gundulić kao filozofkinju baca jedno sasvim drukčije svjetlo ne samo na funkcioniranje tog intelektualnog bračnog para Gučetić-Gundulić, već i na dubrovačko društvo druge polovice šesnaestog stoljeća u cjelini koje je, barem nominalno, toleriralo da žena bude ne samo intelektualno ravnopravna, već ponekad i superiorna muškarcu i to ne samo »na papiru«, već i u životnoj filozofskoj praksi. Za Marušu Gundulić vrijedi ono što je Mary Ellen Waithe briljantno izrazila u često citiranoj rečenici: »Te žene nisu žene na rubovima filozofije, već filozofkinje na rubovima povijesti.«⁵⁰ Konačno je sazrelo vrijeme da ih s rubova približimo središtu.

⁴⁸ Richard Rorty u svojem poznatom tekstu »The historiography of philosophy: four genres« daje izrazito negativnu karakterizaciju doksografije za koju eksplicitno veli da bi bilo bolje da uvene. Usp. Richard Rorty, »The historiography of philosophy: four genres«, u: Richard Rorty, J. B. Schneewind and Quentin Skinner, *Philosophy in History* (Cambridge – New York – Melbourne: Cambridge University Press, 1984), pp. 49–75, osobito p. 63 i dalje.

⁴⁹ Ovdje preuzimam Rortyjeve opis povijesti ideja. Rorty, »The historiography of philosophy: four genres«, p. 68:

»I should like to use the term 'intellectual history' for a much richer and more diffuse genre <...>. In my sense, intellectual history consists of descriptions of what the intellectuals were up to at a given time, and of their interaction with the rest of society – descriptions which, for the most part, bracket the question of what activities which intellectuals were conducting.«

⁵⁰ Joan Gibson and Mary Ellen Waithe, »Introduction to Volume II«, u: Mary Ellen Waithe (ed.), *A History of Women Philosophers: Medieval, Renaissance and Enlightenment Women Philosophers A.D. 500–1600* (Dordrecht – Boston – London: Kluwer Academic Publishers, 1989), pp. xix–xxxviii, na p. xxxviii:

»These women are not women on the fringes of philosophy, but philosophers on the fringes of history.«

Bibliografija

- Banić-Pajnić, Erna. 2004. »Žena u renesansnoj filozofiji«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 30 (2004), pp. 69–89.
- Cox, Virginia. 2000. »Seen but not Heard: the Role of Women Speakers in Cinquecento Literary Dialogue«, u: Letizia Panizza (ed.), *Women in Italian Renaissance Culture and Society* (Oxford: Legenda, 2000), pp. 385–400.
- Cox, Virginia. 2013. »The Female Voice in Italian Renaissance Dialogue«, *MLN* 128/1 (2013), pp. 53–78.
- Cox, Virginia. 2013. »Note: Italian Dialogues Incorporating Female Speakers, *MLN* 128/1 (2013), pp. 79–83.
- Gondola, Maria. 1584. »Alla non men bella, che virtuosa, e gentil donna, Fiore Zuzori, in Ragugia.«, u: Nicolò Vito di Gozze, *Discorsi ... sopra le Metheore d'Aristotele, ridotti in dialogo, & divisi in quattro Giornate* (Venetia: Francesco Ziletti, 1584), ff. *2r–*4v, **1r–**4v.
- Gondola, Maria. 1585. »Alla non men bella, che virtuosa, e gentil donna, Fiore Zuzori, in Ragugia.«, u: Nicolò Vito di Gozze, *Discorsi ... sopra le Metheore d'Aristotele, ridotti in dialogo, e divisi in quattro Giornate* (Venetia: Francesco Ziletti, 1585), ff. *2r–*4v, **1r–**4r.
- Gučetić, Nikola Vitov. 1995. »Dijalog o ljepoti nazvan Cvijet u Platonovu duhu«, u: Nikola Vitov Gučetić, *Dijalog o ljepoti / Dialogo della bellezza. Dijalog o ljubavi / Dialogo d'amore* (Zagreb: Most – The Bridge, 1995), prijevod s talijanskoga Natka Badurina usporedo s pretiskom talijanskoga izvornika, stručna redakcija Sanja Roić, pogovor Ljerka Schiffler, pp. 6–145.
- Gučetić, Nikola Vitov. 1995. »Dijalog o ljubavi nazvan Cvijet u Platonovu duhu«, u: Nikola Vitov Gučetić, *Dijalog o ljepoti / Dialogo della bellezza. Dijalog o ljubavi / Dialogo d'amore* (Zagreb: Most – The Bridge, 1995), prijevod s talijanskoga Natka Badurina usporedo s pretiskom talijanskoga izvornika, stručna redakcija Sanja Roić, pogovor Ljerka Schiffler, pp. 148–317.
- Janeković Römer, Zdenka. 2006. »Obiteljska knjiga Andrije Antojeva de Pozza (1569–1603)«, u: Sašo Jerše, Peter Štih i Darja Mihelič (ur.), *Vojetov zbornik. Med srednjo Evropo in Sredozemljem* (Ljubljana: Založba ZRC, 2006), pp. 485–497.
- Janeković Römer, Zdenka. 2009. »The family record of Andreas de Pozza from 1569–1603«, *Dubrovnik Annals* 13 (2009), pp. 37–54. Taj prijevod prethodne bibliografske jedinice sačinila je Vesna Baće.
- Jordan, Constance. *Renaissance Feminism: Literary Texts and Political Models* (Ithaca – London: Cornell University Press, 1990).
- Martinović, Ivica. 1996. »Ljetopis života i djela Nikole Vitova Gučetića«, *Dubrovački horizonti* 36 (1996), pp. 23–33.

- Martinović, Ivica. 1997. »Kasnorenesansni filozof Nikola Vitov Gučetić«, *Zbornik Dubrovačkog primorja i otoka* 6 (1997), pp. 203–225.
- Martinović, Ivica. 2000. »Žanrovi hrvatske filozofske baštine od 15. do 18. stoljeća«, u: Pavo Barišić (ur.), *Otvorena pitanja povijesti hrvatske filozofije* (Zagreb: Institut za filozofiju, 2000), pp. 69–151.
- Martinović, Ivica. 2017. »Maruša Gundulić u obranu Cvijete Zuzorić: prvijenac hrvatskoga ženskog pisma kao filozofsko djelo«, u: Luka Boršić, Ivana Skuhala Karasman (ur.), *Filozofkinje u Hrvatskoj* (Zagreb: Institut za filozofiju, 2017), pp. 27–114.
- Ross, Sarah Gwyneth. 2009. *The Birth of Feminism: Woman as Intellect in Renaissance Italy and England* (Cambridge Mas. – London: Harvard University Press, 2009).
- Schiffler, Ljerka. 2007. *Nikola Vitov Gučetić* (Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2007).
- Vekarić, Nenad. 2014. *Vlastela grada Dubrovnika, Svezak 5: Odabrane biografije (E – Pe)* (Zagreb – Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2014).
- Waithe, Marry E. (ed.). 1987–1995. *A History of Women Philosophers*, Vol. 1–4. (Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1987–1995).
- Witt, Charlotte. 2006. »Feminist Interpretations of the Philosophical Canon«, *Signs* 31.2 (2006), pp. 537–552.
- Witt, Charlotte; Shapiro, Lisa. 2015. »Feminist History of Philosophy«, u: Edward N. Yalta (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2020, <https://plato.stanford.edu/entries/feminism-femhist/>, dohvaćeno 15. listopada 2020.

The Woman Philosopher Maruša Gundulić

Summary

The intention of this text is to show that if the two dialogues, the *Dialogue on Beauty (Dialogo della bellezza)* and the *Dialogue on Love (Dialogo d'amore)* from 1581, written by Nikola Vitkov Gučetić (Nicolò Vito di Gozze), are read exactly as the writer intended, that is, "in Platonic spirit," then these texts can be understood as a display of the philosophical thoughts and arguments of the interlocutors, that is Maruša Gundulić (Maria Gondola) and Cvijeta Zuzorić (Fiore Zuzzori). Such an understanding of the text is supported by a feminist approach to the history of philosophy; the "feminist" here does not denote an ideological commitment, but a project that aims to show that there have been women philosophers in history. This hermeneutic key allows us a deeper understanding of the letter-epistle written by Maruša Gundulić in defense of Cvijeta Zuzorić, and *in extenso* all women, in 1582, and published in 1584 and, in a revised version, in 1585. It testifies about the open-mindedness and progressiveness

of the Gučetić-Gundulić couple in the context of their time: they dared to a thitherto unprecedented performative act – to publish husband’s text under the auspices of wife’s introduction.

Finally, using the same hermeneutic key and carefully reading the traces scattered in the text of the *Dialogue on Beauty* and the *Dialogue on Love*, we conclude that the role of Maruša Gundulić in these dialogues can be understood as the one of a “female Socrates.” Postulating the distinction between “writer” and “author” based on the standard interpretation of Plato’s early, so-called Socratic dialogues, we see no reason not to suppose that the thoughts and arguments, which Nikola Gučetić wrote in these dialogues as proclaimed by the dialogue character Maruša Gundulić are indeed authored by Maruša Gundulić, the historical person and a woman philosopher.

Keywords: Maruša Gundulić / Maria Gondola, Nikola Vitkov Gučetić / Nicolò Vito di Gozze, the Renaissance dialogue, woman philosopher.